

Уладзімір Караткевіч

Зірні на Бацькаўшчыну, на сябе.

Янка Купала.

ЗЯМЛЯ ПАД БЕЛЫМІ КРЫЛАМІ

Нарыс¹
(Скарочана)

Зараз вясна. Над усёй нашай краінай, наставіўшы белыя ветразі крылаў, планіруюць буслы. Іх многія і многія тысячы — хто лічыў? На вільчыках² сялянскіх хат, на дрэвах, на калонах старых разбураных палацаў, на слупах капліц³ сярод маладога зялёнага жыта. Гнёзды паўсюль.

І таму мне здаецца, што ў гэтыя — і не толькі ў гэтыя — дні зямлю нашу, Беларусь, можна назваць «зямлёю пад белымі крыламі». І не здзіўляйцеся,

Этнаграфія — гэта народазнаўства, навука, якая вывучае паходжанне, рассяленне, жыццё і побыт, матэрыяльную (жыллё, прылады працы, прадметы хатняга ўжытку, адзенне, ежа і інш.) і духоўную (народная мастацкая творчасць, вераванні, традыцыі, абрады, звычаі, норавы, сямейны побыт) культуру народа.

дзяўчаты і хлопцы, на дзіўную назву кнігі, якая трапіла да вашых рук.

Да пэўнай ступені бусел — сімвал Беларусі. <...>

Вось так і планіруюць, планіруюць буслы. <...> А мне пад іхні палёт асабліва добра думаецца пра Беларусь, нашу з вамі

¹ *Нарыс* — такое агульнае вызначэнне жанру гэтага твора даў аўтар.

² *Вільчык* — верхні стык двух бакоў страхі; канёк.

³ *Капліца* — невялікі царкоўны або касцельны будынак з абразамі без алтара; малельня.

Радзіму. І для вас я і хачу, наколькі хопіць маіх ведаў і здольнасцей, расказаць пра яе.

<...>

Я аб'ездзіў на Беларусі амаль усё. Няшмат засталася нават глухіх куткоў, дзе я не пабываў бы. Таму я насмельваюся сказаць, што ведаю сваю краіну і яе людзей. І менавіта таму, дарагія дзяўчаты і хлопцы, я стану гаварыць з вамі толькі аб тым, што сам бачыў і чуў. Гэта будзе кніга, напісаная сведкам, які многае (што датычыць сучаснасці) бачыў на ўласныя вочы. І я дужа хацеў бы, каб вы мне верылі, нават калі я стану вам расказаць самыя незвычайныя рэчы. Таму што жыццё багацейшае, чым мы яго ўяўляем. Жыццё часам бывае настолькі падобнае на казку, што нельга не ўскрыкнуць: «Ды не можа гэтага быць!»

1. Чаму аўтар называе Беларусь «зямлёю пад белымі крыламі»? Прыгадайце легенды пра паходжанне назвы «Белая Русь».
2. Аргументуйце аўтарскае сцвярджанне, што «бусел — сімвал Беларусі». Назавіце іншыя сімвалы нашай краіны.
3. Звярніцеся да рэпрадукцыі карціны мастака Гаўрылы Вашчанкі «Мацярынскія крылы». У перадачы якой ідэі яна суадносіцца з творам «Зямля пад белымі крыламі»?
4. Вызначце адрасата, якому Уладзімір Караткевіч хоча расказаць «пра Беларусь, нашу з вамі Радзіму».
5. Як пісьменнік вызначыў жанр твора? У якіх радках з тэксту аўтар акрэсліў яго мэту?
6. У чым адметнасць гэтага нарыса?

Гаўрыла Вашчанка.
Мацярынскія крылы

ЗЯМЛЯ МАЯ БЕЛАРУСКАЯ

Вёска, о родная вёска мая!

Дык вось, вёска. Яна не такая, як на Украіне або на Доне. Там не рэдкасць вёскі ў 200—300—1000 двароў. У нас 20—30 двароў — гэта ўжо вёска. Мала таго, на захадзе яшчэ й дагэтуль досыць многа хутароў... Ёсць, праўда, і вялікія вёскі, двароў на 1500, такія, як Рубель на Століншчыне. Але іх мала, напэўна, некалькі соцень, не больш.

За выключэннем некаторых раёнаў Палесся, беларускую хату ніколі не беяць знадворку, толькі ўнутры. Але старая беларуская вёска, тым не менш, прайграючы ў весялосці знешняга выгляду перад вёскай, скажам, карпацкай або малдаўскай, мае нейкі дужа мілы, задумлівы і паэтычны каларыт, дзякуючы прысадам вялікіх дрэў на вуліцах і ў завулках, векавым дубам на сядзібах, вялізным дзічкам на былых межах, садкам і, урэшце, таму, што калі не адразу за хатамі, то хаця б на гарызонце амаль абавязкова відаць лясы ці пералескі, што калі не тут жа, то непадалёку — рака, рачулка ці возера. Шмат зеляніны, шмат вады, шмат неба над галавою.

У нас хату часта будуюць талакою¹, з тоўстых і смалістых сасновых бяровенняў. Таму што лесу ўсё яшчэ многа. Па той самай прычыне амаль няма глінабітнай падлогі, ...а ёсць падлога з дошак. Столь, вядома, таксама дошкавая, зверху, на гары, на яе насыпаецца пілавінне, для цеплыні. Стрэхі раней былі саламяныя або, на поўдні, з чароту, які даўжэй служыць. Таму даўжэй, што, калі страху растрэплюць вятры і дажджы, чарот можна зняць і зноў перакрыць ім хату. І так два-тры разы. Але і тады часта сустракаліся «шчапяныя» дахі. Цяпер гонтавы дах бывае на хаце часцей за ўсё. За ім ідзе шыфер. Чарапіца сустракаецца досыць рэдка. Дахі двухскатныя...

Хата заўсёды будуюцца вокнамі на вуліцу, уваход калісь быў, у пераважнай большасці выпадкаў, з двара, а цяпер усё часцей

¹ *Талака* — калектыўная дапамога ў гаспадарчых работах, якая стала народным звычаем.

з вуліцы. Франтон¹ часта аздабляецца разьбою. На Давыд-Гародчыне, напрыклад, на ўсіх хатах знак сонца і расліны вакол яго. Разьба і навокал акон, і на аканіцах. Не ўсюды, але часта. Раней хату абкружала прызба, цяпер хаты, вядома, на фундаментах.

Для прыкладу апішу некалькі вёсак. Спачатку хутар. Расолы Астравецкага раёна на Гродзеншчыне.

...Да бліжэйшай станцыі Гудагай некалькі кіламетраў лесам, палямі, пералескамі. Паўсюль раскіданы грады ўзгоркаў, а на іх сіні зубчасты лес. Між градаў палі канюшыны, залатыя лапікі стральчастага лубіну². Праз густыя зарасці чорнай вольхі бяжыць вясёлая і чысцюткая, на дзве трэці зацененая дрэвамі рачулка Лоша. «Лоша» па-літоўску «стронга»³. І стронга сапраўды водзіцца тут. На беразе рэчкі прыткнуліся наводдаль адна ад адной некалькі спраўных хат са студнямі, пунямі⁴ і адрынамі⁵, у якіх так добра спаць на сене. Крыху далей, у звільне Лошы, векавыя дрэвы былога фальварка⁶. Ад дома засталіся толькі прыступкі ганка, якія вядуць у нікуды. А ля дарогі высачэзны крыж з неашкуранага, крывого дубовага ствала з гэткай жа папярочнай⁷. <...>

Другі край рэспублікі. Паўдзённы. Лахва Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці. Рака з непрыгожаю назваю Смердзь ёсць, аднак, адна з найпрыгажэйшых рэчак, якія мне даводзілася бачыць у маім жыцці. Недзе кіламетраў за дзесяць да ўпадзення ў Прыпяць рака пачынае драбіцца на рукавы. Атрымоўваецца некалькі астравоў, злучаных драўлянымі мастамі. На гэтых астравах

¹ *Франтон* — трохвугольная або цыркулярная верхняя частка фасада будынка, абмежаваная схіламі даху і карнізаў.

² *Лубін* — расліна сямейства бабовых, якая высаваецца для ўгнаення і на корм жывёле.

³ *Стронга* — рыба сямейства ласасёвых.

⁴ *Пуня* — невялікая халодная будыніна для захоўвання сена.

⁵ *Адрына* — тое ж, што і пуня.

⁶ *Фальварак* — панская сядзіба з комплексам гаспадарчых будынкаў.

⁷ *Папярочына* — брус, жэрдка, планка, замацаваная ўпоперак чаго-небудзь або паміж чым-небудзь.

Васіль Пяшкун. Вёска

хаты, што патанаюць у садах. Вада рукавоў цёмна-зялёная, з сонечнымі плямамі, бо над імі вербы ўтвараюць суцэльныя тунэлі. І ў гэтых тунэлях, у імгле, цэлыя чароды чаўноў. Тут цудоўныя новыя пабудовы. У прыватнасці, школа. І, нібы вакол мала вады, тут яшчэ і шмат сажалак, дзе разводзяць кармаў.

Той самы поўдзень, але Мазыршчына. Вёска Данілегі. Гэта адна з тых мясцін, дзе жыхары яшчэносяць па нядзелях і святах старадаўнюю народ-

ную вопратку. Хаты, выцягнутыя ў два рады, так густа абраслі дрэвамі, што здаюцца пагружанымі на дно глыбокага зялёнага возера. Некаторыя з іх пабелены і знадворку. Часам — крытыя трысцём¹. Вокны абведзены сінім. Наваколле — дрымучыя лясы. Трапляюцца дубровы па 400—500 год. Гэта менавіта тут стаіць у атачэнні шасцісотгадовых дубоў — «дуб Крывашапкі», «цар-дуб», «дрэва вечнасці» — вось колькі ў яго назваў. Яму тысяча гадоў. Разменьвае другую тысячу. Немцы хацелі спілаваць яго і вывезці ў Германію, але партызаны паставілі варту. Не ведаю, ці трэба было. Немцам усё адно гэта не ўдалося б. З якою тэхнікай падступіцца да дрэва таўшчынёю з вялікі пакой?!

Возера Свіцязь, апетае Міцкевічам. Вялікі, амаль правільны круг, з усіх бакоў зарослы дужа старымі дубамі. Вада тут такая, што, калі нават проста выкупацца, — валасы рыпаць дні два. У наваколлі яго тры досыць тыповыя вёскі. Міратычы, што працягнуліся доўгай паласою харошых хат. Тут захавалася даўно зачыненая чатырохсотгадовая драўляная цэркаўка з тыпу

¹ *Трысцё* — балотная расліна з пустацелым або губчатым сцяблом.

«патаемных». Назнарок малая, назнарок у гушчары, каб на час навалы і вайны не знайшлі. Яна славуная цудоўнай народнай разьбою.

<...>

Варонча. Вёска амаль гарадскога тыпу. Тут некалькі прадпрыемстваў. Але і гэта — вёска-музей. Тут, над запруджанай рачулкай, у гушчары, стаяў — а можа, і цяпер стаіць — васьмісотгадовы дуб, звязаны з імем Міцкевіча. Унутры — дупло, у якім могуць паснедаць вакол стала чалавек дзесяць. Нават акенца ёсць, на другі бок. Можна высунуць галаву і глядзець проста з дрэва, як лясны дух. Наводдаль — руіны дужа даўняга касцёла і могілкі з цудоўнымі помнікамі з італьянскага мармуру. Тут пахаваны бацькі польска-беларускага паэта і фалькларыста Яна Чачота, блізкага сябра Адама Міцкевіча, а таксама — Верашчакі, сваяка Марылі Верашчакі, першага кахання паэта. Маёнтак Верашчакаў, Туганавічы, быў некалі побач. На яго месцы застаўся парк і «альтанка¹ Марылі», некалькі ліп, пасаджаных кругам. Яны так зрасліся, што каб адна не ўпала — унутр гэтага драўлянага круга нельга было б трапіць.

Як бачыце, амаль у кожнай беларускай вёсцы ёсць што паглядзець. Толькі трэба ведаць, што глядзець.

1. Чым адметныя беларускія вёскі? Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Васіля Пешкуна «Вёска» (гл. с. 190). Як вы лічыце, чаму мастак даў свайму твору такую назву?
2. Апішыце беларускую хату знадворку (стрэхі, столь, дах, франтон, аканіцы і г. д.).
3. З дапамогай якіх сродкаў у творы Уладзіміра Караткевіча ствараецца паэтычны каларыт беларускай вёскі?
4. Якім вы бачыце аўтара? Як ён выяўляе адносіны да таго, пра што расказвае?

5. Прывядзіце аргументы і прыклады да сцвярджэння Уладзіміра Караткевіча, што «амаль у кожнай беларускай вёсцы ёсць што паглядзець».

¹ *Альтанка* — летняя пабудова — сховішча ад дажджу і сонца.

Просім у хату, госцейкі нашы!

Але зойдзем у хату, якой яна была яшчэ не так даўно, а часам сустракаецца і зараз. Спачатку трапляем у сенцы. Яны і зараз служаць для гаспадарчых мэт. Тут вёдры, цэбры¹ з рознай рознасцю, маслабойкі (цяпер часта сепаратар²) і г. д. Дзверы на- супраць вядуць у камору, дзе таксама рэчы для гаспадаркі і на паліцах розныя прыпасы. Другія дзверы вядуць у халодныя пакоі. Іх адзін ці два. Раней гаспадыня ўлетку выносіла сюды кросны, ткацкі станок, бо ў самой хаце горача. Тут жа ўлетку спалі старэйшыя (для маладых служыла і служыць адрына з се- нам). Тут узімку ляжаць на аўсянай

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва — стварэнне мастацкіх вырабаў, якія маюць практычнае прызначэнне і разам з тым эстэтычную каштоўнасць (прыносяць эстэтычную асалоду), г. зн. мастацкае афармленне бытавых прадметаў, якімі карыстаюцца і сярод якіх жыве чалавек.

саломе яблыкі, рассыпаныя тоўстым пластом жалуды для свіней, іншыя прыпасы. Раней зрэдку, а цяпер досыць часта ў халоднай палове ёсць і грубка, так што пры выпадку (наезд гасцей ці яшчэ нешта) можна размясціць процьму людзей. У мінулым стагоддзі, калі шаф, вядома, не было, а ў кufры (скрыні) не ўсё змяшчалася, тут стаялі і «кублы³» з лішнім адзеннем і іншым дабром.

У некаторых хатах да халоднай паловы была прыбудова, у якой спалі ў зусім нясцерпную спёку тыя, хто не хацеў ісці проста ў садок, пад дрэвы. Часам яе можна ўбачыць і зараз. Я аглядаў некалькі такіх, і «абстаноўка» іх заўсёды была аднолькавая: нізкая, дужа шырокая і доўгая «скрыня» на ножках, у ёй сяннік, набіты сенам, мякенькай аўсянай саломай

¹ Цэ́бар — шырокая круглая драўляная пасудзіна з клёпак з двума вушкамі.

² Сепара́тар — апарат для выдзялення аднаго рэчыва з другога.

³ Ку́бел — дзежка з вушкамі і векам, звычайна для захоўвання прадуктаў і рэчаў.

ці гарахавіннем, радно¹, падушкі і полаг. Абавязкова. Ад кама-роў. Зроблены з радзіны, падобнай на марлю.

Вернемся ў сенцы. Ага, мы забылі яшчэ вось што. Лесвіцу, «драбіны», або проста бервяно з засечкамі, якое вядзе на гару, дзе вісяць шынкі² і летнія каўбасы (зімнія каўбасы, залітыя са-лам, і само сала — у дзежках³ і гарлачах⁴, у сенцах ці ў каморы).

Цяпер — у хату. Выгляд яе для кожнай мясцовасці быў розны. У даўніну бывалі хаты з комінам (цяпер комінам завецца пячны дымаход), плеченым і абмазаным глінаю конусам, пад якім на жароўні⁵ ці ў свечніку⁶ гарэла лучына, а дым ішоў комінам праз столь і страху. Бывалі хаты з вялізным, таксама абмазаным, каўпаком ля ачага, дзе ў зімнія ночы (там было цяплей) збіралася прасці і майстраваць уся сям'я. Ды і ў розных мясцовасцях хаты былі розныя. На два пакоі (трысцен⁷ і ўласна хата), на два пакоі з прыбудовамі і г. д. Але найбольш тыповы выгляд быў такі. З трысцена, дзе елі летам і, хто хацеў, спалі зімой, і куды ўзімку бралі маладняк быдла, быў уваход у хату. Ля ўвахода, справа, мыцельнік, месца для мыцця посуду і кухонных рэчаў. Пасля печ. За печчу, па правай сцяне пол (нары). Пад полам складалі розныя рэчы. Але ўжо тады замест пола часта стаялі шырокія ложка, адзін з завескаю, для гаспа-дара. Уздоўж астатніх дзвюх сцен ішлі шырокія лавы, часам з тканымі налаўнікамі. На іх сядзелі і ноччу маглі спаць, асабліва калі бывалі госці. <...>

Перад лаўкамі — стол. Заўсёды дужа белы, бо яго часта скрэблі нажом. Стол і лаўкі часцей за ўсё былі з тоўстых дубовых

¹ *Радно́* — дамаіканнае палатно.

² *Шы́нка* — частка тушы свінні або барана.

³ *Дзе́жка* — драўляная, крыху звужаная ўверсе пасудзіна з прамых клёпак для заквашвання цеста, салення і г. д.

⁴ *Гарла́ч* — від збана з вузкім горлам.

⁵ *Жаро́ўня* — невялікая металічная пасудзіна для гарачага вуголля, якая выкарыстоўваецца ў якасці печкі.

⁶ *Свё́чник* — абл., падсвечнік.

⁷ *Трысце́н* — прыбудова да хаты з трох сцен.

Назавіце традыцыйныя рэчы ў інтэр'еры¹ беларускай хаты.

Інтэр'ер
беларускай
сялянскай хаты
(Вязынка. Музей
Янкі Купалы)

дошак. Для той сценкі, дзе дзверы, стаялі кufры і — узімку — гаспадыніны кросны.

З упрыгожанняў былі абразы на покуце. Бывалі сярод іх і лубачныя², але здараліся й дужа цікавыя. Ці старажытныя, ці наіўныя, уніяцкіх яшчэ часоў³, дзе святыя былі ў беларускіх народных вопратках. Асаблівым поспехам карыстаўся святы Юры, які забівае дракона, і святы Мікола за сваё сялянскае паходжанне і за тое, што (па беларускай легендзе) аднойчы ўратаваў адзіную кабылку беднага мужыка, якая заблукала ў лесе. Не даў раздзерці ваўкам і памог ажарабіцца, а пасля прывёў гаспадару. Згодна з павер'ем, калі жарабятка падрасце, то на ім паедзе той, хто дасць волю народу.

І яшчэ адно ўпрыгожанне — тканыя посцілкі (у шашачкі, у шэсць, дванаццаць і дваццаць чатыры «ніты» і інш.).

¹ *Інтэр'ер* — апісанне выгляду ўнутранага памяшкання і прадметаў, якія ў ім знаходзяцца.

² *Лубачныя абразы* — абразы, надрукаваныя з лубка (ліпавай дошкі, на якой даўней гравіравалася карціна для друкавання). Надрукаваныя з такой дошкі абразы вызначаліся прастатой і даступнасцю вобразаў.

³ *Уніяцкія часы* — з часу ўзнікнення ўніяцтва ў Рэчы Паспалітай, з 1596 года.

І, вядома ж, ручнікі. Мноства. Раней вакол абразоў і акон. Цяпер каля карцін і партрэтаў. Ручнікі ў нас на Беларусі таксама розныя, па мясцовасці, і дужа разнастайныя. Узоры іншыя, чым у суседзяў, хаця ёсць і падобныя. Галоўная розніца — менш «раслін і кветак». Арнамент часцей геаметрычны. Меней чорнага колеру. Пераважае «вясёлка», жоўты, чырвоны, сіні, блакітны і іншыя такія колеры.

Узоры на ручніках — зашыфраваная гісторыя жыцця народа. Кожны ўзор нешта абазначаў, толькі трэба было ўмець чытаць. Вядома, напрыклад, што голуб і галубка лічацца сімвалам кахання. У залежнасці ад таго, як яны былі вышыты, азначаць маглі рознае: голуб ідзе за галубкай — першае знаёмства хлопца з дзяўчынай; дзве птушкі павернуты галоўкамі адна да адной, часам букет паміж імі — каханне ў самым росквіце; калі птушкі павернуты ў розныя бакі — каханне скончылася. Ручнікі апавядалі пра жыццё народа і яго працу, пра шчасце і каханне, мары і спадзяванні.

Ну вось. А цяпер, паколькі я кепскаваты танцор, то пайду танцаваць ад печы. Печ — гэта цеплыня. Печ — гэта здароўе застуджанаму. Печ — гэта і гарачая, смачная ежа. На поўначы печ дужа вялікая і простая, хіба што з «пячуркамі» для запалак і лучыны на распал. Затое на поўдні яна меншая і часам нагадвае архітэктурную спаруду¹. Дзясяткі выступаў і ніш, у якіх гліняныя збанкі, ліверы (пасудзінка з дзвюма дзірачкамі, «цякло, бы з лівера, з вачэй»). Тут ёсць дзе ўстанавіць спарыш (два гаршкі, злучаныя ручкай, каб насіць на поле абед), паставіць і «ўдаву» — гаршчок, падобны на абаранак. Печ уся распісана кветкамі, дзяўчаткамі з каромысламі і коннікамі — улюбёны матыў. Зараз у наш час печ выцясняецца плітамі і плітамі газавымі, але пакуль ёсць у многіх хатах.

Дзе печ, там і тое, што з печы.

1. Назавіце прадметы хатняга побыту і рэчы, якімі карысталіся пры вядзенні гаспадаркі, патлумачце іх прызначэнне.

¹ *Спаруды* — грамадзіна.

2. Пералічыце самаробныя прылады працы, якія адышлі ў нябыт (словы, што іх абазначаюць, называюцца гістарызмамі), саступіўшы месца прамысловым вырабам.
3. Патлумачце выраз «Праз куфар відаць жыццё чалавечае».
4. Раскажыце пра ролю ручнікоў у побыце беларусаў.
5. Уявіце сябе гаспадаром новай вясковай хаты. Раскажыце пра тое, як вы расставіце традыцыйныя рэчы (стол, куфры, нары або ложка, лавы, кросны), каб атрымаўся яе тыповы выгляд. Не забудзьце знайсці месца для печы і мыцця посуду.
6. Назавіце прадметы інтэр'ера беларускай хаты, якія маюць практычнае прызначэнне і разам з тым прыносяць эстэтычную асалоду.
- 7. Складзіце этнаграфічны слоўнік прылад працы і прадметаў хатняга ўжытку. Абапірайцеся таксама на інфармацыю, якую вы атрымалі падчас наведвання музеяў народнай архітэктуры і быту.
8. Што новага вы адкрылі для сябе, пазнаёміўшыся з нарысам «Просім у хату, госцейкі нашы!»?

Хлеб і да хлеба

Беларус любіць смачна паесці.

<...>

На куццю на стол ставілася 12, 18, а то і 24 стравы. І ўсё гэта трэба пакаштаваць. Некаторыя са страў я апішу. Не сказаць, каб усё гэта заўсёды стаяла на стале, але гэта стравы нацыянальнай кухні.

Перш за ўсё страва інтэрнацыянальная. Аснова ўсяго. Хлеб. Пшанічны, як на поўдні, у нас пякуць рэдка. Беларус любіць чорны хлеб і сумуе па ім, трапіўшы туды, дзе яго няма. Так што хлеб у нас жытні, вельмі духмяны. Пякуць яго на подзе¹, на капусных або кляновых лісцях, а пасля, спырнуты вадою, астывае хлеб пад ручніком, напаўняючы хату найлепшым у свеце пахам. Няма нічога смачней, як адрэзаць гарачую лусту, густа пасаліць яе і з'есці.

¹ *Под* — гарызантальная паверхня ўнутры печы, на якую кладзецца паліва.

Дарэчы, ад хлеба і вылячэнне. У незапамятныя часы беларус заўважыў, што плесня, якая ўтвараецца ў дзежцы на рошчыне¹ летам — у гарачую пару, калі хлеб не пякуць, — загойвае нават раны, ад якіх вось-вось пачнецца гангрэна. Колькі трэба было ісці чалавецтву, пакуль яно вынайшла пеніцылін!

Улетку, калі дарагая хвіліна, елі праснакі (прэсны хлеб). Да белага ставіліся ў даўніну крыху недаверліва, «нэндза² прыму-сіць калачы есці» (г. зн. не здолеў пракарміцца з зямлі, пайшоў у горад на заробкі — апошняя справа! — а там, ясна ж, калачы). Але пірагі заўсёды любілі. З яблыкамі і ўвогуле з садавінай, з чарніцамі, кручаны з макам (струцаль). Калі пяклі іх, то рэшткі цеста раздавалі дзецям, каб кожны спёк сабе хаця б па маленькай булачцы, сваёй. І, як паўсюль у славян, існаваў «зайцаў хлеб», што бацька прыносіць з лесу ці з дарогі.

Хлеб даставаўся цяжка. Кінуць яго быў смяротны грэх. Абраніўшы, трэба было падняць кавалак, пацалаваць... <...>

Бульба. Другі хлеб. Беларусы ведаюць каля тысячы страў з бульбы. Ад звычайнай, печанай на начлезе, якую так добра выкаціць з прыску³, абскрэбці, разламаць і, калі яна яшчэ дыміцца, саліць і, захлынаючыся, глытаць — ад гэтай, печанай, і да «клёцак з душамі» (вялізныя клёцкі з цёртай бульбы, начыненныя мясам), да бульбы, фаршыраванай сушанымі грыбамі і запечанай у гарчай печы. Апісаць усе спосабы немагчыма. Але і проста вараная, з падгарэлымі вяршкамі, высыпаная на абрус на сталe, яна — дзіва! Бяры і еш. А да яе сала, салёныя агуркі (з кропам, халодныя) і селядзец (раней бульбу мачалі ў селядцовы расол — лёк). Або зялёны канапляны ці залаты сланечнікавы алей, масла каровіна ці міска кіслага халоднага малака, якое ў маёй мясцовасці падсольваюць. Кепска было раней, калі яшчэ не было бульбы. Тады замест яе былі параная рэпа, бручка ці нешта такое іншае.

¹ *Рошчына* — негустое цеста на дражджах або з закваскай, якое пасля замешваюць.

² *Нэндза* — нуда, цяжкае становішча, туга; тут: галеча.

³ *Прысак* — гарачы, распалены попел.

Радзіма бульбы — Паўднёвая Амерыка. Да нас бульба прыйшла з Расіі, яе з’яўленне звязана з імем Пятра I, які ў канцы XVII стагоддзя прыслаў мех бульбы з Галандыі і загадаў яе разводзіць. У тыя часы ніхто не мог ацаніць вартасць бульбы, яе разглядалі як заморскае дзіва, дэкаратыўную расліну. І многія выкарыстоўвалі ў ежу яе атрутныя плады, якія з’яўляліся замест кветак. Такая недасведчанасць людзей была нават прычынай бунтаў.

Дарэмна нас дражняць бульбаю. Ёсць бульба, ёсць і да бульбы. Я не кажу пра ежу даўніх беларускіх магнатаў, усе гэтыя «ласіныя губы ў падсалоджаным воцаце», «брововыя хвасты» і іншае. Нават кухарская кніга XIX стагоддзя «Гаспадыня літоўская» (Беларусь тады часта называлі Літвоею), кніга для сярэдніх класаў, дае тысячы рэцэптаў дужа складаных страў.

Добра. Ідзём далей. Што ў нас на першае?

Боршч раней у нас варылі досыць рэдка. Галоўнай была «капуста» з кіслай або свежай капусты. Затым ішлі «поліўка» — дужа тлусты гарачы суп, падбоўтаны мукой, «панцак» — пярловы суп з грыбамі. «Булён» — адкуль такая назва — невядома, бо гэта проста бульбяны суп, зашквараны¹ салам, а зусім не французскі «бульён». Лапша з курынымі патрахамі². Супы па сезоне — шчаўе, маладая крапіва з яйкамі. Славуты халаднік з халодным мясам і гуркамі. Малочныя супы і сярод іх «гушча наліваная» — уласна, пшанічная каша, залітая гарачым малаком. І ўрэшце квас, род баршчу з буракоў. У чырвоны празрысты адвар клалі мяса, грыбы і іншае. Словам, як пісаў Якуб Колас:

Аздоблен квас быў і грыбамі,
Выключна ўсё баравічкамі;
Цыбуля, перчык, ліст бабковы —
Ну, не ўясісь, каб я здаровы!

Над сваім апетытам беларус заўсёды пасмейваўся (уменне іранізаваць не толькі над кімсьці, але і з самога сябе — адна

¹ *Зашквараны* — запраўлены сквараным салам.

² *Патрахі* — вантробы.

з самых, па-мойму, вартых рыс беларускага нацыянальнага характару): «Прадаў на рынку кабана, пайшоў закусіць. З’еў тры міскі капусты з боханам хлеба, сала хатняга з фунт. Тут купіў яшчэ тры порцыі смажанай каўбасы ды ўмяў. Пасля бульбы змамоніў¹ міскі тры. Зноў баршчу міску ўбіў з булкай. А пасля як успомніў, што брат у салдатах, то як завязала».

Чуллівы чалавек, праўда? Есці не можа, калі брату цяжка.

...Першай стравы, здаецца, насёрбаліся. Пераходзім да другой. Нават не ведаю, з чаго пачаць. Занадта ўсяго. Ну, ясна ж, на другое кашы. Усякія. Робяць у місцы з кашай «калодзеж», наліваюць туды падлівы з мясам і чэрпаюць па краях. «Калодзеж», ясна, шырыцца, і туды даліваюць і даліваюць, аж пакуль не зробіцца адна суцэльная «студня» з мяса. Тады яе дабіваюць лыжкамі і просяць яшчэ.

І яшчэ назаву некалькі назваў без усякай сістэмы. Скажам, калдуны, нешта накшталт вялікіх і доўгіх пельменяў. Ну і, вядома, яешня. Проста яешня «глазуха» і яешня, запечаная з мясам і салам у гаршку, — «верашчака».

Або мачанка з блінамі. Своеасаблівая падліва з мяса, рабынак і сала, падбоўтаная мукой, у якую «мачаюць» бліны. На поўдні і ў Прыдняпроўі вялікім поспехам карыстаюцца «кіяшы» — вараная маладая кукуруза. На кіяш кладуць кавалак масла і, пакуль не растаў, падсольваюць і ядуць.

Цяпер пра мяса. Беларусь згодзен толькі з другой паловай украінскай прыказкі «Рыба — лініна, а м’ясо — свиніна». Лін у нас не лічыцца добрай рыбай, засалодкі. Але свініна надзейна займае першае месца. Раней галоўным было сала, прычым асаблівым шыкам было есці «сала на повен рот, а хлеба так толькі, для смаку». Цяпер сала ўсё больш саступае месца летнім і зімнім каўбасам, паляндвіцам і іншаму. Вэнджаную ў хатняй капцільні шынку і так ядуць, і закусваюць, і проста перакусваюць, калі раптам перад абедам забурчала ў жываце... Ядуць, вядома,

¹ *Змамоніў* — тут: з’еў з апетытам, у вялікай колькасці.

і ялавічыну¹, і бараніну. Ну і, вядома, птушка займае сваё месца на стале. У азёрных і балотных мясцовасцях, дзе і стрэльбы ёсць, і на рынак не дужа адвязеш, у сезон ядуць усё, аж да качак, запечаных з прыправамі ў гліне. Гэта на паляванні. І рэдка мне даводзілася есці нешта смачнейшае. Дужа смачная таксама качка з бруснічным варэннем, крышанымі бурачкамі і яблыкамі.

І, ясна ж, рыба. З яе таксама ёсць шмат страў, і апісаць іх тут усе няма магчымасці. Толькі пару слоў пра цудоўную юшку², празрыстую, бурштынавую ад тлушчу і ад таго, што цыбулю туды кладуць, зняўшы толькі верхнія сухія жоўтыя лушпайкі. Ніжнія, таксама жоўтыя, але яшчэ жывыя, не здымаюцца. У юшку ідуць прыправы і прысмакі. Часам робіцца юшка «ў дзве ці ў тры рэдзі³». Гэта значыць, што спачатку варацца акуні ці яршы, пасля іх вымаюць, і толькі тады ў адвар кладзецца «сапраўдная рыба», рыбцы, ляшчы, сцерлядзь, калі трапіцца.

У ежу ідуць амаль усе гатункі рыб і іхнія ікра (яе некаторыя соляць). Не ядуць толькі ікры мірона, якая часам бывае атрутная. На поўдні ядуць яшчэ і ўюноў, якіх ловяць узімку так: устаўляюць у палонку кошыкі без дна, напханыя сенам. Але паўночней замест уюна часцей ідзе ў ход вугор. Яго вараць у юшцы, часцей вэндзяць. Добрая таксама і сялява, якую смажаць ва ўласным тлушчы.

Ракаў ядуць далёка не ўсюды. Нядаўна, ловячы рыбу з жыхарамі вёскі Церабяжоў на Століншчыне, убачыў на беразе поўна ракаў, дзе жывых, а дзе і высахлых. Выявілася, што, калі выцягваюць нерат, ракаў выкідваюць, «каб не паскудзілі раку».

— Што ж вы робіце? Смакоцце такое!

— Гідка⁴.

Але як наварыў, сабраўшы (цяпер ужо аддавалі мне), і паказаў, што і як, то ўмялі за добрую душу... І так ва многіх мясцінах.

¹ *Ялавічына* — мяса каровы як ежа.

² *Юшка* — страва са свежай рыбы з прыправамі.

³ *Рэдзь* — разм., тое, што і столка.

⁴ *Гідка* — разм., гадка.

Не гідуйце, але ёсць пара мясцін, дзе арцелі ловяць жаб (не рапук, а зялёных жабак) і маюць з таго добры прыбытак. Яны ідуць за мяжу.

Пра што яшчэ... Ага, малако. І сырое, і кіслае, і смятана, і тварог. Як пісаў у паэме «Новая зямля» Якуб Колас:

Тварог, запраўлены смятанай,
Нясла з вялікаю пашанай.

Ну і, ясна, кісялі, узвары, яблыкі, свежыя, і мочаныя, і проста залітыя вадою з прыправамі, так што зімою як свежыя, але нібыта апушчаныя ў яблычны сок, памідоры і гуркі (узімку салёныя). На поўдні і ў Прыдняпроўі нават вінаград беларускіх гатункаў. Хто мае 20—30 лоз, той часам зберагае яго да вясны, уторкваючы чаранкі кожнай гронкі ў дужа познія грушы, што аж да Каляд цвёрдыя, як кій. Або ўстаўляе чаранок кожнай гронкі ў бутэльку з разбоўтаным попелам... І п'юць мёд, вядома, калі ён ёсць.

І, ясна ж, суніцы і чарніцы. Чарніцы часта ядуць, заліўшы ў місе малаком. Рот робіцца чорны, як у злоснага сабакі, затое смачна.

Нацыянальныя беларускія напоі — гэта квас і, перш за ўсё, бярозавік. Сок бярозавы п'юць і свежы, і даўшы яму перабрадзіць і крыху закіснуць. Так ён зберагаецца ў бочцы да жніва, і яго бяруць у поле. Кіславата-салодкі (часам у яго дабаўляюць хатні парэчкавы ці яблычны сок), рэзкі, дужа добры ў спёку. <...> Папулярнасцю карыстаецца крупнік, звараны з мёдам, вострымі прыправамі, травамі і карэннямі, а таксама «тройчы дзевяць», лячэбная настойка на дваццаці сямі травах. Рабінаўка, кмяноўка. Я ўжо не кажу аб настоях для лекаў, якіх сотні. <...>

Чаму я апісваю вам гэта? А таму, што ежа розных народаў, як і вопратка, і жыллё, усё больш і больш падпадае стандарту.

І ў Маскве, і ў Кіеве, і ў Мінску, у хаце і ў сталоўцы — амаль паўсюль вы яшчэ тыя ж самыя катлеты ды біфштэкс, носіце тыповыя вопраткі з падобных матэрыялаў, усё больш забываеце непаўторнасць і адметнасць жыцця той мясціны, адкуль вы родам. А да канца забываць пра гэта нельга.

1. «Беларус любіць смачна паесці». Аргументуйце гэта аўтарскае сцвярджанне, абапіраючыся на радкі з тэксту.
2. Якая роля адведзена хлеба ў нацыянальнай кухні беларусаў? Як традыцыйна выпякалі хлеб? Вызначце яго лекавыя ўласцівасці.
3. Чаму бульбу называюць другім хлебам? Назавіце прычыну яе папулярнасці. Прыгадайце стравы, якія гатуюцца з бульбы.
4. Выберыце правільны адказ (адзін або некалькі) на пытанне «Чаму аўтар так падрабязна апісвае стравы нацыянальнай беларускай кухні?».
 - Імкнецца паказаць беларускую кухню як з'яву нацыянальнай культуры, па якой можна меркаваць пра народ, яго звычаі, побыт.
 - Вельмі любіць сваю краіну, яе матэрыяльную і духоўную культуру і хоча, каб чытач яе таксама палюбіў.
 - Спрабуе пераканаць, што ніводная краіна ў свеце не мае такога кулінарнага багацця.
 - Заахвочвае чытача навучыцца гатаваць апісаныя стравы і перадаць рэцэпты наступным пакаленням.
5. Паводле нарыса складзіце для сям'і спіс (меню) страў, якія традыцыйна спажывалі ў час сенакосу (летам) і ў зімовую пару. Выберыце пераможцу, які, на ваш погляд, назваў максімальную колькасць страў і ўлічыў патрэбы сям'і.
6. Раскажыце пра стравы, якія гатуюць у вашай сям'і на святы. Якія стравы, з апісаных у творы, вы хацелі б часта бачыць на вашым стале?

Каля хаты ў садочку

Паўтару яшчэ раз: многае з таго, аб чым я раскажваю ў гэтай частцы кнігі (побыт, этнаграфія, звычаі), прызабыта, сёе-тое адышло, адыходзіць у нябыт або хаця і моцна зберагаецца, дык толькі ў некаторых мясцінах. Хата, двор, абстаноўка робяцца ўсё больш аднолькавыя. Даўно ўжо сталі звычнымі халадзільнікі, пральныя машыны, матацыклы. Над хатамі — крыжы тэлевізійных антэн. Усё гэта добра і радасна, але часам не шкодзіла б зберагчы частку старой непаўторнасці, часам хочацца бачыць

старыя хаты хаця б у музеі пад адкрытым небам, часам на хвіліну абуджаецца сум, і хочацца ўпрыгожыць хату непаўторным старым ручніком або даматканай посцілкай.

<...>

Ну вось. Хату пакінулі. Цяпер — двор. Да самой хаты прымыкае чысты двор, абсаджаны дрэвамі. Часцей за ўсё гэта вішні, слівы, арабіна. Часам тут жа, ля плота, узвышаюцца адна-дзве бярозы ці ліпа. Сам двор парос травой, пахучымі дробнымі рамонкамі, вясной — залатымі манетамі дзьмухаўцоў. Менавіта на чыстым двары пераважна размяшчаецца «склеп», або (на поўдні) «лёх». (Другі склеп, у якім частка запасаў заўсёды пад рукой, каб не бегаць кожны раз на двор, — у самой хаце ці ў сенцах, пад падлогай.) У склепе бульба, гародніна, бочкі з ка-

Таццяна Чарных. Цвіце бэз

пустай, гуркамі, мочанымі яблыкамі, дзежачка з грыбамі і тоўчанай ягадай, а калі гаспадар рыбак, то, можа, і з салёнай рыбай.

Далей ідзе двор задні, для жывёлы. Яго абкружаюць хлявы, у якіх стаіць жывёла. Тут жа павець, або дрывотня, — крытае памяшканне, з трох бакоў запушчанае сценкамі. Тут складзены дровы, раней стаялі вазы, санкі, плугі, а цяпер абгоннік¹, каб, узяўшы ў калгасе каня, абагнаць бульбу.

Замыкаецца двор вялікаю клуняю² (свірнам). У стараннага чалавека ёсць яшчэ капцільня.

Раней пры кожнай хаце на задворках было гумно³, а то і два з «еўняю» (сушыльняй) — земляным, гладка ўбітым токам⁴.

¹ Абгоннік — плуг.

² Клуня, ці свіран, — халодны будынак, прызначаны для захоўвання збожжа, мукі і іншых прадуктаў і рэчаў.

³ Гумно — вялікая халодная будыніна для захоўвання і абмалоту зжатага збожжа.

⁴ Ток — земляная падлога.

Адсюль вымалачаны хлеб ішоў у засеці клуні. Гумно было нібы сімвалам гадавой працы селяніна. І я ўспамінаю адзін з самых сумных і, аднак, самых аптымістычных беларускіх анекдотаў.

Згарэла гумно, поўнае снапоў. Згарэла праца за цэлы год. Гаспадар стаіць на папялішчы і бядуе: «Ой, і пагарэў ты, Яўхім! Вой, і пагарэў жа!! Ну й пагарэў!!! — і раптам: — Але ж затое і мышэй ляснула!!!»

Многа ляснула мышэй!.. Яшчэ адна рыса характару. Самасуцяшэнне, спалучанае з гумарам і стойкасцю. Знаходзіць выхад, хай маральны, з самага, здавалася б, безнадзейнага становішча.

Пры калектыўнай гаспадарцы патрэба ў гумнах адпала, і яны яшчэ толькі сям-там дажываюць на задворках свой век.

...Затое значна павялічылася колькасць лазняў. Іх і раней было нямала, а цяпер там, дзе няма агульнавясковай лазні, такія ёсць ледзь не ў кожным двары або, калі суседзі жывуць добра, на чатыры-пяць двароў.

Пары на каменку¹ часта паддаюць разведзеным бярозавікам², квасам або вадою, у якой распарана мята ці іншыя пахучыя травы.

Парацца да знемажэння, а пасля бягуць акунацца ў рэчку або качаюцца ў снезе.

За дваром гарод і сад. Садоў намнога пабольшала за апошнія дзесяцігоддзі. Акрамя агульных гатункаў, ёсць і свае, мясцовыя. Па-першае, лепшая ў свеце антонаўка, вялізная, жоўта-празрыстая. Ідзеш восенню садам, убачыш забыты яблык, адкусіш ад яго, халоднага, укрытага сцюдзёнай расою, — нібы дзесяць год скінеш з плячэй. Ну і потым такія славуцья грушы, як слуцкая бэра, ур'янтоўка, сапяжанка. Або духмяная лошыцкая вішня, што высыпае ў чэрвені.

Над гародам і садам — сонца. Віецца матавы гарох, пахне кропам і каноплямі, матылямі чырванее на градах мак, гудуць, вылятаючы з вулляў, пчолы. Лапушацца вялізныя, на чырвона-

¹ *Ка́менка* — печ у лазні, складзеная з каменя.

² *Бяро́завік* — бярозавы сок.

зялёных ножках-сцяблінках, лісты рэвеню, «беларускага апельсіна». А ўначы, калі ляжаш на посцілцы пад дрэвам, часам чуеш, як глуха, нібы гіры, падаюць на дах антонаўкі і бубняць, ракочуць, скочваючыся па ім.

На ўскраіне вёскі вадзяны млын¹. Уздыхае, ходзячы, кола, зелянеюць тванню латкі. У люстры сажалкі адбіваецца жоўтая вячэрняя зара і цені соснаў на тым беразе. Ластаўкі часам чапляюць крылом ваду, брохае рыба. Вечарамі на вадзяным млыне неяк таямніча і крыху трывожна. Нездарма млынароў некалі лічылі ведзьмакамі.

Ветракі ў нас досыць рэдкая рэч, хіба на Случчыне і пад Клецкам. Мне здаралася бачыць там стапяцідзсяцігадовыя ветракі, у механізме якіх не было ніводнай металічнай часткі. Усё дрэва. І, ясна ж, цяпер не ім належыць першае месца ў пачэснай хлебнай справе. Элеватары², паравыя млыны, млынзаводы — куды ўжо цягацца з імі?!

1. Узгадайце назвы сядзібных забудов і патлумачце іх прызначэнне.

2. За многія стагоддзі свайго існавання беларускі народ стварыў багатую і самабытную культуру, якая ўвасобілася ў тым ліку і ў народным жыллі і бытавых рэчах. Захаваць гэта багацце — задача, якая стаіць перад кожным з нас. Якімі радкамі пісьменнік выказвае гэту думку? Знайдзіце іх і зачытайце.

3. Падзяліцеся на групы. Адна з груп выступіць у ролі садоўнікаў і паспрабуе пасадзіць сад з сартамі яблынь, груш, вішань, вядомых у Беларусі, а таксама засадзіць агарод. Другая — выступіць у ролі экскурсаводаў і правядзе віртуальную экскурсію, дзе раскажа пра традыцыйны выгляд беларускага двара з яго рознымі забудовамі. Пры падрыхтоўцы можна выкарыстаць рэпрадукцыю карціны Таццяны Чарных «Цвіце бэз» (гл. с. 203).

¹ *Вадзяны млын* — будынак з устаноўленымі ў ім каменнымі прыстасаваннямі для размолу збожжа. Вада рухала кола ў млыне.

² *Элеватар* — збудаванне з механічным абсталяваннем для захоўвання вялікай масы збожжа, прыёму, ачысткі, сушкі і разгрузкі яго.

4. Чаму неабходна захоўваць памяць пра гісторыю народа, яго побыт? Назавіце вядомыя вам музеі народнай культуры і раскажыце пра іх. Ці ажыццяўляецца мара пісьменніка пра неабходнасць захавання «старой непаўторнасці»?
5. Раскажыце пра тыя змены, якія адбыліся ў побыце і культуры нашага народа з часу напісання Уладзімірам Караткевічам мастацка-этнаграфічных нарысаў (1971) і па сённяшні дзень.

Людзі зямлі беларускай

Ці думалі вы самі пра беларусаў не як пра сваіх бацькоў, братоў і сёстраў, сяброў або аднавяскоўцаў, а як увагуле пра людзей з асобным характарам, як пра народ з аднолькавай мовай, мінулым, сучасным і будучым?

Ці задумваліся, які ён, беларус? Ну, па-першае, жывуць у Беларусі рускія (іх найбольш у гарадах), літоўцы (іхнія вёскі ёсць у Астравецкім і Радунскім раёнах), яўрэі, латышы (сямтам на паўночным захадзе Віцебшчыны), украінцы (у некаторых

Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Міколы Назарчука «Аднавяскоўцы» (гл. форзац 1). Якімі паказаў мастак сваіх землякоў? Ці можам мы назваць агульныя рысы ў абмалёўцы беларусаў мастаком і пісьменнікам? Зачытайце адпаведныя радкі з твора Уладзіміра Караткевіча.

вёсках на поўдзень ад Гомеля і невялікімі гнёздамі на Піншчыне і Століншчыне). Акрамя таго, добра ведаючы побыт, дыялектныя асаблівасці мовы, песню Палесся, я асабіста выдзеліў бы палешукоў у асобную этнічную групу. Занадта асобны, непадобны іхні фальклор, побыт, нават склад розуму. Ну, ладна, гэта справа вучоных, а не наша.

Ёсць на Беларусі татары. З тых, што калісьці ўзялі ў палон пры Батыі і пасля, падчас набегаў пры Вітаўце, і пасялілі асобнымі пасяленнямі на тэрыторыі краіны. Да нядаўняга часу яны адрозніваліся толькі рэлігіяй... ды часам імёнамі і прозвішчамі, у якіх, бывала, толькі з цяжкасцю можна было ўлавіць намёк на іхняе паходжанне. Скажам, Ян Мустафавіч Марушкевіч або Іван Багданавіч Асановіч (ад імя «Асан», «Гасан»). Нават іхні

этнічны тып стаў падобны на беларускі. Нават свяшчэнныя іхнія кнігі «Аль-Кітабы» гучаць на старой беларускай мове, хаця і запісаны арабскімі літарамі.

Склад насельніцтва нашай рэспублікі досыць аднастайны. Беларусы тут 81 працэнт. Ды, акрамя таго, у апошні перапіс беларускую мову назвалі ў якасці роднай 328 тыс. чалавек іншых нацыянальнасцей, а 606 тыс. чалавек назвалі беларускую мову ў якасці другой мовы, якой вольна валодаюць.¹

...Што гэта за чалавек беларус? Што гэта за народ? Уласна кажучы, адказаць на гэта пытанне дужа цяжка. Гэта задача амаль невырашальная. Як і паўсюль, ёсць сярод беларусаў мяшчане² і падзвіжнікі³, лайдакі і працаўнікі, «малюскі»⁴ і героі (нават у штодзённым змаганні за новае, за лепшае, за вынашаныя ідэі, што, уласна кажучы, і называецца жыццём), дурні і мудрацы. І кожны паступае адпаведна свайму характару, і мудрыя разважаюць мудра і па-свойму, а дурні — як паўсюль.

Так што не трэба абагульненняў.

<...>

Чарнявых сярод беларусаў няшмат. Найчасцей яны сустракаюцца ў Палессі, на поўдзень ад Прыпяці, і чамусьці пераважна сярод мужчын, ды яшчэ ў некаторых мясцінах на Гродзеншчыне («гродзенцы — гракі»), што частка вучоных тлумачыць рэшткамі прымесі старажытнай яцвяжскай крыві⁵. Пераважаюць на Беларусі валасы светла-русыя ці нават бялявыя. Цёмна-русыя і шатэнаў менш. Адпаведна і колер вачэй часцей за ўсё блакітны, шэры ці сіні.

¹ Зараз лічбы іншыя, аўтар расказвае пра свой час.

² *Мешчанін* — тут у перан. знач.: чалавек з вузкім кругаглядам, абывацель.

³ *Падзвіжнік* — самаадданы працаўнік.

⁴ *Малюск* — тут у перан. знач.: мяккацелы чалавек, не здольны на самаахвярныя ўчынкі.

⁵ *Яцвяжская кроў* — ад *яцвягі* — адно са старажытных заходнебалцкіх плямён.

Рысы аблічча мяккія, склад здаецца на першы позірк крыху далікатным, але гэтая далікатнасць падманвае. Праявы знешняй сілы, якая ўразіць на хвіліну дый звяне, замяняе тут вынослі-васць, жылаватасць, цягавітасць. Там, дзе другі можа апусціць рукі, беларус будзе цягнуць. Іначай у старыя часы чалавек проста не выжыў бы сярод гэтых дрымучых лясоў і неабсяжных балот, на гэтай скупаватай зямлі. І гарт той застаўся ў яго характары на вякі. Нездарма яшчэ ў даўніну беларусы лічыліся незаменнымі на такіх цяжкіх работах, як земляныя (грабарства) і лесасплаўныя. Ды і пазней гэта праяўлялася. Напрыклад, у нясцерпна цяжкіх сітуацыях на вайне і ў партызаншчыне.

Хаця, вядома, сустракаюцца і такія «зубры», што падковы гнуць, сталёвыя пруты звіваюць на руках у другога. <...>

...Зямляк наш вызначаецца і ўтрапёнай любоўю да працы. Я нават сказаў бы: валовай упартасцю ў ёй. Гэта таксама добра тлумачыцца. Скупая зямля ой як нялёгка давала хлеб. Для новага поля даводзілася (а часам і зараз даводзіцца) карчаваць «ляду». Сячы лес, выдзіраць з зямлі карчы, зносіць на межы камяні.

Упартасць гэтая ва ўсім. У досыць бязлеснай мясцовасці пад Карэлічамі жанчына надумала сама, адна насадзіць цэлы лес. І насадзіла. Адусюль цягала саджанцы бярозы, дуба, клёна. Старалася некалькі год. Цяпер на гэтым месцы шуміць густы, досыць ужо высокі, паверхі на чатыры, лес.

<...>

Тая самая няшчодрая зямля прывучыла калісьці беларуса да разліку ў вядзенні гаспадаркі, да ашчаднасці, да таго, што «нішто не прападае», усё ідзе ў справу, нават падабраны цвік, нават лясіна¹ ці калода², прыплаўленая ракой, і, аднак, дужа памыліўся б той, хто назваў бы яго скупым.

Беларус якраз адрозніваецца шчодрасцю, заўсёднай гатоўнасцю прыйсці на дапамогу ў бядзе. Калі раней у каго на вёсцы здараўся пажар — вёска талакою ішла красці панскі лес, калі

¹ *Лясіна* — адно дрэва.

² *Кало́да* — абрубак тоўстага бярвяна.

не было свайго, за пару дзён ставіла пагарэльцу новую хату, дзялілася з ім жытам: кожны адсыпаў са сваіх засекаў колькі мог, каб чалавек дажыў да вясны і абсеяўся. Потым з кожнай хаты неслі рэчы: хто посцілку, хто падушку, хто палатно, хто гаршкі. Памагалі рабіць тыя рэчы, што селянін звычайна рабіў сам: хадакі¹, лыжкі, балеі і г. д. Гэта не таму, што былі такія ўжо добрыя. Без гэтага было не выжыць. Дужа добра сказаў пра гэта адзін з лепшых нашых паэтаў, вялікі Максім Багдановіч:

Зноў змяшай муку з карой таўчонай,
Бо памерзла ніва у суседа.

Раней падчас голаду іншым разам людзі з больш багатых мясцін прыходзілі на Беларусь за дапамогай (у нас вымачыць дажджамі жыта — уродзіцца бульба на пяску і авёс, не будзе бульбы — будуць грыбы, рыба, не будзе й таго — паляванне выручыць): сапраўднага голаду не бывала, калі не вымятала ўсяго вайна або ліхі пан ці чыноўнік, дый то заўсёды ўмелі людзі выкруціцца, прыхаваць, скамбінаваць — на гэтыя выпадкі яна і была, беларуская ашчаднасць. То вось я, прынамсі, не чуў, каб галадаючага адпусцілі з хаты з пустымі рукамі.

Часам праходзіла нейкай вёскай па пяцьдзесят на дзень і не бывала так, каб кожнаму не далі хаця вядзерца бульбы, хаця лусты хлеба ці жмені гароху і не пакармілі. Сабе пакідалі толькі, каб самім пратрымацца да вясны, да шчаўя, маладой крапівы, да першай рыбы, да «грыба бедных», майскага смаржка.

Гэта ў час бяды. Але і ў звычайныя добрыя часы ўсе, хто прыязджае да нас, адзначаюць як адну з галоўных рыс — гасціннасць, часту досыць цяжкую для гасця. ...І ганьба таму дому, дзе не робяць усяго, нават немагчымага, каб гасць быў задаволены. «Белорус отличается гостеприимством, склонностью к веселию и доверчивостью, хотя ее можно и не сразу снискать. Отсутствие злопамятности в белорусе резко бросается в глаза всякому, кто с ним сталкивается. Вообще он обладает кроткой натурой».

¹ Хадакі — боты, у якіх адрэзаны халявы.

На гэтую «рахманасць натуры» часта разлічваў вораг нашай зямлі. Ворагі, бо іх за нашу гісторыю бывала досыць. Адзін з членаў нацысцкага ўрада так проста і пісаў, што беларусы, як народ інертны і мяккі, добры, бязвольны і рахманы, павінны быць вынішчаны або выселены раней за ўсіх і што гэта будзе досыць лёгкай акцыяй, бо на якое-небудзь больш-менш арганізаванае і зацятае супраціўленне разлічваць не даводзіцца. Тут ён трохі-трохі памыліўся, крыху недаацаніў рахманага чалавека, які за гады акупацыі забіў цэлую кучу людзей дзейных, прадпрыемальных, цвёрдых, жорсткіх, валявых і здатных на ўсё, апранутых у ваенныя мундзіры, у мундзіры СС, фельджандармерыі і гэтак далей, узброеных бязмерна лепшай зброяй. Сярод гэтых «людзей, якія пройдуць паўсюль», было 47 генералаў, шмат вышэйшых чыноў адміністрацыі, нават гаўляйтар Беларусі. Я скажу аб гэтым у другім месцы, а тут дабаўлю толькі, што «інертны» і «бязвольны» мясцовы чалавек пусціў пад адхон 11 128 саставаў з надпісам «*Deutsche Reichsbahn*»¹. Так што рахманасць беларуса таксама да пары да часу. Пяройдзеш мяжу — і тваім ворагам будзе страшны чалавек. Страшны асабліва тады, калі гнеў яго спакойны і разлічаны.

<...>

Галоўнае ў нашым характары — гасціннасць добрага да добрых.

Так, многія старыя гасцінныя звычаі пакрысе выміраюць, гарадскі чалавек можа часам не ведаць чалавека з суседняга пад'езда, але і цяпер у нас рэдка знойдзецца хата, у якой не паставілі б рубам² апошняга рубля, калі ў доме госць. Часам гэта бывае нават смешна, і беларус кпіць са сваёй «празмернай» гасціннасці досыць злосна: «Госць як нявольнік: ляжа, хоць і ў пярыну паложаць», «Добра было ў гасцях, толькі прынукі не было» (не прымушалі настойліва, ледзь не сілком, піць і есці, а сам саромеўся), «Госць сядзе, куды скажуць, хоць на покуць,

¹ *Deutsche Reichsbahn* — германская імперская чыгунка пасля Першай сусветнай вайны.

² *Паставіць рўбам* (апошняга рубля) — тут: аддаць усё, нават апошні рубель.

а гаспадар, як скула, дзе захоча, там і сядзе», «Пры мілым госцю і гаспадар пажывіцца», «Ноч якая месячная! Каб быў госцем, даўно б дахаты пайшоў», «Госць першы тыдзень — золата, другі — серабро, а трэці — медзь, хоць і дадому едзь...»

Гэта, урэшце, жарты. Гасціна ёсць гасціна.

<...>

Беларус — вялікі аматар пажартаваць з суседа, але яшчэ больш з самога сябе. Ён назіральны і таму падмячае тыповыя рысы характару людзей. <...>

...Па агульным назіранні беларусам прыродна ўласцівая павяга да іншых народаў і памяркоўнасць да таго, хто думае іначай. Бываюць, вядома, сумныя выключэнні, але гэта сапраўды толькі выключэнні.

<...>

Рэаліст у рэальным жыцці, беларус вялікі фантаст, рамантык і летуценнік у марах. Ясна, што цяпер ужо ніхто не верыць у вадзянікоў, лесуноў, лазнікаў і ўсё такое іншае, але раней верылі. І расказвалі такія рэчы ў чоўне на рыбалцы або на начлезе ля вогнішча, што дыбарам уставалі валасы. І пра ваўкалакаў-абертняў, што бегаюць з ваўкамі, і пра тое, як на Дзяды (дзень памінання продкаў) можна ўбачыць усіх продкаў, аж да Адама, калі два дні не есці і не гаварыць з людзьмі (іронія, праўда, ёсць і тут, бо адзін бачыў іх і, у прыватнасці, свайго «святога жыцця нябожчыка-дзядзьку», які лез праз трубу, а яго не пускала ўкрадзеная пры жыцці барана — «і папу не выпавядаўся», — то пляменнік зарагатаў — і ўсё, яны зніклі).

Менавіта таму запісаныя фалькларыстамі беларускія казкі не ўлезлі б і ў сотню тамоў. І прычым такія казкі, якія частку не маюць адпаведных сюжэтаў у суседзяў. Вось, напрыклад, адна, што адказвае на пытанне, чаму верабей скача адразу дзвюма нагамі, чаму ў савы рознакаляровае пер'е і чаму ледзь толькі птушкі ўбачаць тую саву, дык адразу навальваюцца на яе ўсёй хеўрай¹ і тое пер'е з яе скубуць.

¹ *Хеўра* — тут у перан. знач.: банда, шайка разбойнікаў.

Праштрафіўся верабей. Усе птушкі пагналіся за ім і загналі ў дупло. Але той быў такі хітры, што выбраў дзірку ў дупле якраз па сабе: большы за яго не ўлезе, а меншы калі ўлезе — ён яго выкіне. Вырашылі браць яго, як моцную крэпасць, на змор. Чакалі-чакалі, аж настала ноч, і ўсе захацелі спаць. Каго пакінуць на варце? Ясна каго, саву. Яна ўначы не спіць. А сава была ў той час голая, як абшчыканая курыца. Ну і паставіла сваю ўмову: «Усе ў пер'ях, то чаго я маю голая хадзіць? Скідайцесь па перыйку». Ну, усе і скінуліся. Адзін шэрае пер'е даў, другі — рудое, трэці — белае ці карычневае. Стала сава, як і ўсе, толькі што пер'е дужа рознае. Сядзела яна ўсю ноч, сядзела. А раніцай птушкі заспалі, і яна, начная істота, пачала куняць¹. Верабей вылез і ўцёк... Урэшце яго ўсё ж спаймалі. І ў знак пакарання звязалі ногі. Вось ён цяпер і скача адразу дзвюма. А птушкі, як толькі ўбачаць саву, дык адразу кожная сваё пяро дзярэ з яе. З гвалтам: «Адай мае перыйкі, бо няма чаго было браць, калі ўсцерагчы не магла».

...Гэта казка жартоўная, а ёсць тысячы фантастычных. Як змей абвіўся вакол горада, як хадзіў па свеце каток — залаты лабок, як хітры селянін абпаіў півам чорта і адабраў у яго душы добрых людзей, як зачараваны змяіны кароль пакахаў дзяўчыну... Усіх казак не назавеш, не пералічыш. Іх — безліч! ...Яны і дагэтуль складаюць неацэнны наш скарб, тым больш вялікі, што яны былі народу замест кнігі ў тыя часы, калі кніга беларуская і нават мова беларуская былі забаронены. Тады толькі казка вяла дзяцей у далёкі край, «за сем гор і мораў, трошкі бліжэй ад сонца і трошкі далей ад месяца».

1. Над якімі пытаннямі прапанаваў задумацца пісьменнік, калі расказваў пра людзей зямлі беларускай?
2. Пацвердзіце прыкладамі з тэксту вылучаныя аўтарам рысы характару беларусаў.
 - Беларус адрозніваецца шчодрасцю, заўсёднай гатоўнасцю прыйсці на дапамогу ў бядзе.

¹ *Куняць* — тут: драмаць, засынаць.

- Вызначаецца народ утрапёнай любоўю да працы, нават валовай упартасцю ў ёй.
 - Натуры беларуса ўласцівы разлік і ашчаднасць.
 - Вылучаецца беларус і сваёй цяроплівасцю, але неабходна адзначыць, што гэта да пары да часу.
 - Адной з галоўных рыс у характары беларуса з'яўляецца гасціннасць і абыходлівасць з добрымі людзьмі.
 - Беларус — вялікі аматар пажартаваць з суседа, але яшчэ больш з самога сябе.
 - Самасуцяшэнне ў спалучэнні з гумарам і стойкасцю, здольнасць знайсці выйсце, хаця б маральнае, з самага безнадзейнага становішча вызначаюць характар беларуса.
 - Беларусам прыродна ўласціва павага да іншых народаў і памяркоўнасць да таго, хто думае інакш.
 - Рэаліст у жыцці, беларус — вялікі фантаст, рамантык і летуценнік у марах.
3. На аснове нарыса Уладзіміра Караткевіча напішыце сачыненне «Беларускі нацыянальны характар».

Пытанні і заданні да твора

1. Якія з прачытаных нарысаў цыкла Уладзіміра Караткевіча «Зямля пад белымі крыламі» вам найбольш спадабаліся? Чым могуць ганарыцца беларусы?
2. Да якога віду прозы (мастацкай, публіцыстычнай, навукова-папулярнай, дакументальнай) можа быць аднесены гэты твор?
3. Чаму цыкл нарысаў Уладзіміра Караткевіча — гэта мастацка-этнаграфічны твор? Аргументуйце свой адказ.
4. Знайдзіце і зачытайце прыказкі, якія выкарыстоўвае аўтар, характарызуючы жыццё беларусаў. Прыведзіце іншыя прыклады блізкіх па сэнсе трапных выслоўяў.
5. На аснове цыкла нарысаў Уладзіміра Караткевіча «Зямля пад белымі крыламі» падрыхтуйце вуснае паведамленне на тэму «Людзі зямлі беларускай». Звярніцеся таксама да рэпрадукцыі карцін Міколы Назарчука «Аднавяскоўцы» і Віталія Цвіркі «На зямлі беларускай» (гл. форзацы), прыгадайце вывучаныя вершы, працытаваўшы іх асобныя радкі. Выкарыстайце інфармацыю, атрыманую пры наведванні вамі беларускіх этнаграфічных і мастацкіх музеяў.

6. Разгадайце крыжаванку па творы Уладзіміра Караткевіча «Зямля пад белымі крыламі».

7. Як змянілася ваша ўяўленне пра беларуса, пра ўвесь наш народ, пра яго матэрыяльную і духоўную культуру пасля знаёмства з творам «Зямля пад белымі крыламі»? Абгрунтуйце сваю думку.

8. Беларусь як суверэнная краіна з багатай гістарычнай і культурнай спадчынай выклікае цікавасць у жыхароў усяго свету. Да нас прязджаюць з Еўропы, Азіі і Амерыкі, Афрыкі і Аўстраліі. Многія турысты мала знаёмы з Рэспублікай Беларусь. Складзіце спіс турыстычных аб'ектаў, якія б вы параілі наведаць кожнаму госцю нашай краіны. Звярніцеся да інтэрнэт-рэсурсаў, каб пашырыць уласны досвед пра нашу багатую спадчыну, і выкажыце свае прапановы па стварэнні станочага іміджу¹ нашай краіны.

ПРА НАРЫС

Вы пазнаёміліся з цыклам нарысаў Уладзіміра Караткевіча «Зямля пад белымі крыламі», у якім пісьменнік сабраў і абагульніў велізарны фактычны матэрыял пра сваю зямлю і свой народ.

Цыкл складаецца са своеасаблівых апавяданняў, якія спалучылі ў сабе адзнакі мастацкасці з яе выразнымі сродкамі і прыёмамі, публіцыстычнасці з яе лёгкасцю перадачы інфармацыі і апісальнасцю, навуковасці (этнаграфіі), з дакладнымі назвамі гаспадарчых забудов і хатніх рэчаў, з ацэнкай характару беларусаў, фактаў і падзей іх штодзённага жыцця. А яшчэ ў творы гучаць палымяныя радкі-заклікі ведаць гісторыю, культуру, побыт і характар сваіх продкаў, ганарыцца, любіць і берагчы сваю Радзіму.

Нарыс з'яўляецца таксама і адным з жанраў публіцыстыкі. Паколькі ў ім спалучаюцца два спосабы адлюстравання рэчаіснасці — эмацыянальна-вобразнае і рэалістычнае, гэта дазваляе пісьменніку не толькі расказаць пра рэальныя жыццёвыя з'явы вобразна і эмацыянальна, але і даць ім уласную ацэнку.

¹ *Імідж* — знешні вобраз, уяўленне пра каго-небудзь ці што-небудзь.

Нарыс — мастацка-публіцыстычны твор на актуальную тэму сучаснасці, у якім апавядаецца пра падзеі, што сапраўды здараліся ў жыцці, а персанажы маюць рэальных прататыпаў і выступаюць пад сваімі прозвішчамі.

Што такое нарыс? Чым ён адрозніваецца ад мастацкіх празаічных твораў — апавядання або аповесці — ці вершаў?

НА СУМЕЖЖЫ З НАВУКАЙ

У мастацкай літаратуры блізкія сувязі і з літаратурай навуковай. Вы, напэўна, чулі пра навукова-фантастычныя раманы, гістарычныя аповесці. Гэта якраз і ёсць творы, якія ўзнікаюць на сумежжы мастацкай літаратуры і навукі.

Асаблівасці адлюстравання жыцця ў мастацкай і навуковай літаратуры. Мастацкая і навуковая літаратура — розныя па спосабе адлюстравання, пазнання жыцця. Мастацкая літаратура пазнае чалавека ў свеце праз вобразы, пачуцці і эмоцыі, навуковая — праз даследаванне розных аспектаў яго жыцця, вымярэнні і эксперыменты.

Навуковая літаратура строга прытрымліваецца дакладных фактаў, грунтуецца на дакументальным матэрыяле. **Мастацкая літаратура** паказвае жыццё праз карціны, створаныя пры дапамозе вымыслу, фантазіі.

Старажытнагрэчаскі вучоны Арыстоцель, які жыў больш за дзве тысячы гадоў таму назад, гаварыў, што розніца паміж гісторыяй (навукай) і мастацкай літаратурай у тым, што гісторыя расказвае пра тое, што адбылося, а літаратура — пра тое, што магло адбыцца.

Пісьменнік таксама можа звяртацца да сапраўдных гістарычных падзей і герояў, але ён не павінен прытрымлівацца дакладнай перадачы фактаў. Побач з гістарычнымі асобамі ён